

Il dialetto di Bondo di Bregaglia

Autor(en): **Rizzieri Picenoni, Ettore**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Quaderni grigionitaliani**

Band (Jahr): **14 (1944-1945)**

Heft 1

PDF erstellt am: **11.08.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-14763>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

IV.

Verbi e pronomi riflessivi

J vöi am badantä, ti völ at bagnä, al völ as fidä, am völ as rendar, (vo) vulè av vasti, i völan as difendar.

1) *j 'm büet, ti 't bräncla, as carga, am as cüra, av cunfassè, i's cumpatiscian, l'as decidan.*

2) *j nu 'm cunfidäva, ti nu 't difendeva, lü nu 's lodäva, le nu 's laväva, nu m' as pantiva, nu 'v tradivas, nu 's mövevan, nu l'as vendicävan.*

3) *am cunvertiräj? at ralegrarät? as pasvädaräl? as disponaräla? as maridarem? av vendicarässas? as unirän? as impadrinirälan?*

4) *ch'j 'm cuntenta, ca ti 't cunsula, c' as cupica, ca m' as stenda, ca 'v nutriscias, ch'j 's istruiscian.*

5) *ch'j nu 'm durmantès, ca ti nu 't santis, ca nu 's vantès, ca nu m' as regulès, ca nu 'v stremissas, ch' i nu 's unissan, ca nu l' as maridèssan.*

6) *sèntat gio! müdemas! ralagrèr!*

J 'm som badantä, ti t'è bütäda, al s'è tradì, la s'è partida, am as sè rendü, av sè decisa, i s' en ünì, l' as en fidäda.

Fraasi. Am as cüra ben, parchè chi cüra la se pel, cüra 'n bel castel. Ch' i 's cun fèssan dänänz ä Dia! Ler nu 's fidan dlan cugina. Cunsulev, al vegn prest la bela stagiun! Là vèvan d' as decidar per cascì u per canò. Ti t'è difes tancu l' orz ca 's vuleva salvä. Am as ralegra tant da la vossa visita! Nu 'v impadrinirässas dla ròba di ältar? J cregh cl' as lögan ben in quista cüsa. Ti cradeva ch' j 'm marides prest, ma j 'm spusarä ent ün an. Nu 't mövar da stu punt! Pantimas di nos fac! Nu vantev dlan vossa aziun! Nu stremisciat per nagot! Unimas tüte da cor!

Lòdat padäla ca ti a ün bel mänach.

Per 's fä bel nu 's a da tamè 'l mäl.

Cur c' al mond nu 'm völ pü,

J 'm racumand ä l bun Gesü.

LA LÄNA. — L'interrogazione.

Da stät al pästar al cüra lan feda süen l' älp. Prima d' andä in älp e pena nida gio lan bestcia vegnan tondüda cun üna fòrbasc aposita. Lan femma lävan la läna, la fan sciüga ä l sul, pö la scarpignan, la scartacian cun dui scartac in bävan e ä la fin la filan cul mulinel. Al füs nu s' al canosc pü. La filunza la pugia 'l pä sü l pedal dal mulinel, la fa girä la roda, quista cun üna corda la tira in gir la rodäla cun lan du äla ca la storgian al fil. Sa lè necessari as storg dui u tre fil insemal per vè fil gros per padü e calcetan longa. Per sti laureri ai völ ün giöch da schena e bej canej da läna. Cul fil scèmal as fa pan da saja sü l taler, ün cungegn interessant. As a da urdì e da tesciar. La tessunza la büta invia e incià la naveta e intänt cui pä la fa 'ndä sü e gio i pècian, i nura i fil s' incrugian per ligä al fil da la tesciadüra cun quej da l' urdidüra. Üna päza da saja la masüra trenta bracia; üna bräva tessunza an fa cinch bracia ä l di. La saja la niva tengiüda blaveta e pö as fageva vasti per öman e donan, vasti che düürävan üna vita intrega.

1. *Vulev cürä la malga? tengiar al pan? vasti la fiä? cüräj? cürat? cüral? cüräla? cürem? cürev? cürani? cürälan? têngiaj? têngiat? têngiala? tangem? tangev? têngiani? têngialan? vastisciaj? vastisciat? vastiscial? vastisciala? vastim? vastiv? vastisciani? vastiscialan?*

- 2 Vulevas lãva i pagn? tesciar la tela? urdì i fil? lavãvaj? tescèvat? urdival? storgèvla? pugèvum? tirèvas? sciügàvani? scarpignävlan?
3. Vöjaràssas filä la läna? tondar la ciotina? cusì la tela? filaràj? tondaràt? cusiràl? giraràla? tengiarem? fermaràssas? scartaciaràni? tesciaràlan?

La forma passiva

a) ni tuä - truäda, b) essar ni - nida truä - truäda.

1. j vegn, ti vegn, al vegn, am vegn, ni, i vegnan;
2. j niva, ti al am niva, nivas, i nivan;
3. j nirà, ti al am nirà, niràssas, i niràn;
4. ch'j vegna, ca ti al am vegna, ca vègnas, ch'i vègnan;
5. ch'j nis, ca ti al am nis, ca nissas, ch'i nissan.
6. vegn! nim! ni!

J vegn ludä dal bab. Ti niva ludäda da la sor. Al nirà purtä da vo. Al crè c' am vegna purtäda da lan cugina. Am credeva ca nissas pagäda da l'ustera. J som ni ubligä da ün pü fort. Ti è nida ubligäda da sburzä la süma. Al nirà giüddä da mi stes. La nirà giüddäda da le stessa. C' am nis bunificä da vuältar stes! Ca nissas cundüda da ler stessan.

J fulin e la calig' na vegnan fac giò dal späzacamin. I curtej e lan fòrbasc nivan mulä dal muleta. Lan padäla da ram niràn sustagnäda dal capiuc. I gerl e lan gerla en ni fac dal gerlat. I väs da tola saràn ni saldä dal tolat. La trecia l'era nida intre-ciäda dal treciat. Al tec al nirà quatä da teciadur. I biscutin niran cöc e vendü dal bumbunat. I sasc en ni minä di minör (di - dai contratto). Lan scärpa l'eran nida cusida di calgher. L'asc la nirà plunäda dal legnamer u tùslar. Lan bora la niran res' gäda dal res' got. Lan barghessa l'en nida cusida da la snidra. I prä niran sagä di prader. Sa nu 's vegn incö, as nirä dumän.

LA RACCOLTA DAL FEN

I prader e len reslunza van la dumän prest süil prä. I portan cun lur i ristich necessari: lan fälc, i cuzer cun cut, furchètan e rastej. As güza la fälc cun la cut, pö i öman bätan fo canvej ün dre l'ältar; lan mata spändan l'erba. Vers mezdì as volta e la sera sa 'l fen nu lè sech dal tüüt as fa sü barlèngan u grandan runa. Al fen sech as al resla ä mantun, as fa i brac e s'ai liga süil campac u sü la fraschera. As porta e 's depòn la carga ent al tublà e 's fa sü l'assa da fen. Am s'era gio la Caltüra: — Barlengav? as disc l'Anda Magreta passand. Al segond fen as clama rasdiv e 'l terz tarzöl. As rubecia er lan brugina e fen mägar. Al fen spigü 'l reda da pü che 'l fen föjus, ma l'arment maja pü gügent l'indicä 'l driän.

*Pü granda c' lè l'assa,
di arment cresc la massa.*

Caval nu murì, ca erba a da ni.

I giuvinot vevan decis da tagnì ognün desc vaca; ün vel l'a santi la decisiun e 'l disc: E 'l fen?

LA SATMÄNA DAL PALTRUN

Cusa impiegal al nos vagin i set di dla satmäna? Al lündasdì al fa blau, l'a ünca cinch di danänz al martedì 'l fa trop cäld, cun stan calüra nu 's pö inänz; al marculdi in mez la satmäna al tröva ca i è edüna temp da scumanzä; la giöpia finalment al prapara i ristich; al vendardì al merla la fälc, ma intänt as fa sera; la samda

al driän di nu 'l cunvegn as mettar in muviment; la dumenga al fa tancù i dltar, al pälza.

*Pei laburius la satmäna lè da sòlit trop còrta,
nei paltrun sempar trop longa e fadigusa.
Sesc di festa e 'l setim dumenga!
Chi dorm dal di, velia da nòc.*

Imperativo e pronomi affissi

Pronomi italiani e dialettali: *mi, me - am um, ti, te - at, lo - al, la - la, gli, le - ai, ci, ce - as, vi, ve - av, li - ai, le - lan, loro - ai, ne - an.*

Seconda persona sg.: *porta! fa! brig! spedisc! crè! Pòrtum, pòrtat, pòrtal, pòrtla, pòrtai, pòrtas, pòrtai, pòrtlan, pòrtan! Pòrtumal, pòrtumla, pòrtumai, pòrtumlan, pòrtuman! (Pòrtamelo ecc.).*

Fam, fat, fal, fala, fas, fai, falan, fan! Famal, famla, fàmai, fàmlan, faman! (fammene). Brigium, brigiat, brigial, brig'la, brigias, brigiai, grig'lan, brigian! (aprimi). Brigiumal, brigiumla, brigiumai, brigiumlan, brigiuman! (aprimene). Spediscium, spedisciat, spediscial, spedisc'la, spediscias, spedisciai, spedisc'lan, spediscian. spedisciumal, spedisciumla, spedisciumai, spedisciumlan, spedisciuman! (spediscimene). Crem, cret, crel, crèla, crèmas, crèai, crèlan. crèmal, cremla, crèmai, crèmlan, crèman!

Prima persona pl.: *purtèm! fagèm! brigèm! spedim! Purtèmal, purtèmla, fagèmai, fegèmas, brigèmlan, brigèman, brigèmaial, spedimailan, spedimaian!*

Seconda persona pl.: *Purtè! fagè! brigè! spedi! cradè! Purtèm, purtèl, fagèla, fagèi, fagès, fagèv, brigiai, brigèlan, spedin, spediman, spedimai, spedimlan. Cradem, cradèmal, cradèmai, cradèial, (credeteglielo)!*

Note: per la forma negativa si antepone « nu » pòrtum! L'accento tonico cade sempre sul verbo. Il pronome « am » affisso cambia in « um »; « ai » perde spesso l'« a » e così pure as, av, an.

Fraasi: *Vat u stat? Andem u stem? Andev u stev? Nu rump lan costa — nu rump lan! Brigè l'üsc — brigèl! Dem al ragal ül fioc — dèmaial! Impedim la sträda ül nemich — impedimaila! E basta!*

LA BACARIA

Vers dicèmèbar al cuntadin al fa la se bacaria. L'a ingrascià üna vaca, ün bov u ün trim, ün bech uün maltun. Al bacher cun la manera al dà 'l cop ä l'arment, pö ai cacia ün curtel filent ent al col per ai trü 'l sangh, inura ai taja sü 'l butac e 'l tira fo la coradaja e lan büseca. I böij stül e gros vegnan lavä. L'arment vegn trac sü cun la trecia per ai tö gio la pel. trac süvegneiièèuuifAi-ädfiprusseppo!c. trac su cun la trecia per ai tö gio la pel, pel squartü e tajä sü. Di toch meiar as prapara cärna seca, di ritai as fa ent lüganga, codighin, murtadäla e sàlam. Al porch dre la sghenadiüra al vegn mes gio la biola plena d'ägua ferza per ai pudè trü fo lan seda. Lan panzeta l'en buna senza 'l pel! Dre al porch al vegn squartü, lan quatar gamba dan i parsciüt. Quant lürd e quanta songia! Dre culäda as a lan grafla. Inura i öman i 's metan ä nizä la cärna, in temp modern cun üna macchina, üna volta invece cun lan pastoca sü la cepa. Dre praparä la pästa da cärna cun la saregna äsfarä lan lüganga da diversan sciort. Attentan mata, ch'i giuvan nu 'v lan roban! La cärna as la met gio 'l broch ent la sàlamuria, pö cur c'lè ben saläda, tacäda sü e fuman-täda per la stät seguenta. Che bun mangä cärna seca, parsciüt gras e panzeta ma-sdäda, salam e murtadäla!

La pel as la portäva sü la cunciaria dla Palü. Al cunciadur al cunsagnäva vacheta per la tumera, cör e cöran per lan sola dlan scärpa.

Al calgher al niva in cäsa ä giurnäda cui se ristich ent al scusdl: martel, tanaja, lima, räspa, spuntun, züpla, spech, pegula e lan furma. Ogniin veva lan se scärpa u i papuc ben farü cun stachetan, civej e capanegran.

Calgher fa 'l te master!

La forma di gentilezza

Il dialetto di Bondo usa per la forma gentile la seconda persona plurale. I pronomi sono: *vo, av 'v, vos e vossa*: i verbi hanno le forme tanto espressive che si fa quasi sempre a meno del pronome *vo*, il quale pel m. e. f., sg. e pl. Alla frase, spesso domanda, si antepone il vocativo: *sciur cunt, sciur Sälasc, sciura (cuntessa, sciur barun, sciura da Castelmür, sär landamma, sär dargedar (sär antiquato), sciur datur, sciur manistar, bärge Gian, anda Magreta, dona Maria, giunfra Clarina, mistar Intoni ecc.*

Forme verbali: *andè, fagev? dè, ni, partiv? digè, santi, vev? sev? vèvas, sèras, trovavas, stävas, mettèvas, spartivas, sarässas, varässas, parlarässas, ca ägias, ca sèas, ca vègnas, ca pärlas, ca füssas, ca vèssas, ca parlèssas, ca nissas, guardè! santi! ca sèas stac, ca füssas stacia, vè perdü, vèvas raspost, sev giü sü, soi (stato), ecc.*

Fraasi: *Purtèn ün fiasch da quel bun! Nu tulèla mia sü ä mäl! Sev stac ä l'estar? Vev giü üna visita? Am fagè stu plager? Vossa mama èla guarida? Al vos prä lè ben cunfinant ä l me? Vevs avdü la nosa cäsa? Nu la vèvas avdüda? Cusa stävas da salüt al driän temp? Ben, grazia e vo, sciur maestar? Purtem sü la cläv! Sci, ben gügent, giunfra Tinota. Stè ben, salüdem tütc i vos, mistar Gian!*

CANZUN VELA

1. *O Dia Dia c' am döl üna gamba — — —
Al tö? J 'l tules ben, ma mai am dumanda.*
2. *O Dia Dia c' am sfurmiga ün pä — — —
Al tö? J 'l tules ben, ma nu 'l tegn mai fè.*

PRUFESSIUN, IMPIEGH, MASTER

Al datur al cüra i mälä e lan maläda. Al professor al mossa lan lingua äi sculer. L'aucat al fa e 'l difend lan causa e i pruces danänz la giüdicatüra. Al giüdasc al decid chi a raggiun e chi a tort. Al manistar gio dal pülpit al predga äi fedel chi van in baselga. Al precantur al töl sü 'l cänt. L'architet e 'l capmaster penzan pei fabricä. Da pit j veva tema dal langegar e dal cumissari da pulizia. Al president lè 'l cap dal cumün e scu prim impiagü un l' a da tamè la critica. L'atuari e 'l protocolist, l'estend lan relaziun da lan cumünänza. I pompier prucüran da stüzä 'l fögh cun la pompa u cui idrant. Al müradur custruisc müra e müraja. Al picapreda al laüra al granit, la bèola e la preda pajusa. Al teciadur sbrügiva: Purtè sü scai, sanò j rump lan plota! Al tistar u legnamer laüran al legnam. Al carbunin sü la carbunera al brügia lena per vè carbun. Al cavrer al mena la bestcia müdla sü l päscul. L'älpadur al va cul bastciam sün l' älp. Al guärdabusch al ves da vè cüra di busch cumünej. Al codälp al prucüra i pästar per Barnina. Al giardinier e l'ortulän cultivan giardin e ort. L'apicultur al tegn mascun per vè mel. Al salter l'impendra gent e bestcia chi van nei fond tensi. Al crämar al vend la roba ca l' a ent la se trocla. Pescadur e sunadur en mai ni rich. Al pitürin al dà sü i culur. Al strädin al ves da tagni in ürdan lan sträda. Al riciadin al fa lan ricioläda pel vigh. Al tengiadur al tengeva blavet la saja e la läna. Al caciadur al rend mälsagür munt e val. Al furner al cösc al pän ent al furn. Al butegher vend la marcanzia äi se client. Ün bun mistar al fa ben al se master! Al buscadur al taja lan plänta ent i busch.

DUMANDAN E RASPÒSTAN

Chi vegn? Mi e me frär. Chi nu va? Lü e se sor. Cun chi pàrtat? Cui me parent. Per chi laurèv? Per lan noss'anda. Che fat? J fòi 'na gita. Cun che tajè la plänta? Cun sagür e res'ga. Cosa digè? Am dig la varità. Che cosa cerchèv? Al pel ent ün öv. Cusa (come) pàssat l'ägua? Sguazand. Cusa nu fagev al viag? No, nu 'm a temp. Quel da vuältar am porta stu giof? Al pü fort. Quela da vuältran la veng cun mi? La Maria. Quej di matc pàrtan incö? Al Pedar e 'l Gudenz. Quelan da lan mata rivan stasera? La Clarina e la Menga. Cura (quando) andev ä cäsa? Nu 'm sa äncia. Per cura turnem? Cur c' al temp al sarä bun. Parchè scrivlan? Per dä notizia da la maläda. Parchè nu legian? I an pers i ugiäj (occhiali). Incura rival? Ä lan cinch stasera. Incura partim? Am parta ä lan dua. Da cura sat la novità? Da ersera. Quel di türnal? Lündasdì. Ä che ura rivani? Ä lan tre. Te cugin, rival in ot di? J sper ben cascì. Se cugina, partla dumän? J cregh canò. L'ägua granda äla straripä? Nu sa mia. Vègnat u nu vègnat? Magari sci, magari no. Andev cun lur? No, cun ler. Am pòrtat al còdasc? Forsa cascì, forsä canò. Indü vat? Vi Bond.

LA TUPICA

Al prader l'andäva ä tupica goi per 'na sponda erta e 'l sbrügiva: — Madona, aiütum! Madona, aiütum! — Ün se cumpagn ai vugia dre: — Mola la Madona e tàcat dal cispat! — Insci a l'a fac e l'a pudü as salvä.

ÜNA FAVOLA. — Passato remoto.

Al liun, l'äsan e la golp.

Ün liun, ün äsan e üna golp en stac (fütan) ä caccia e an mazä (mazètan) buna quantità d' arment. Inura al liun l'a urdinä (urdinet) ä l'äsan da dividir la preda. L'äsan l'a fac (fet) tre pàrt egualan e pö l'a dic (dit): — Issa töja ognün la se pàrt. — Ma 'l liun furibond e senza tantci compliment l'a sbranä (sbranet) l'äsan e l'a cumandä (cumandett) ä la golp da fä la spartiziun. La golp l'a mes (metet) quasi tüt la preda sünt ün grand müc e per se stessa l'a tagnì (tagnit) üna pàrt minima. Al liun, usservand quela divisiun, l'a dumandä (dumandet): — Chi t' a mussä (musset) a dividir cun tanta previdenza? — La golp l'a raspus (raspondet) cun modestia: — Ün äsan! —

Il passato remoto, ora fuor d'uso, era ancor vivo e usato alcuni decenni fa specialmente da una famiglia soprannominata dei « füt »; per tanto è possibile ricostituirlo. Le persone del sg. e la 1.a pl. hanno la medesima forma, la 2.a pl. ha la desinenza in — as, la 3.a pl. in — an.

Essar: füt fütas fütan; vè: vet, vètas vètan; urdina: urdinet urdinètas urdinètan; di: dit ditas ditan; dividir: dividet dividètas dividètan; tradü: tradüt —; fä: fet —; dä: det —; stä: stet —; tö: tulet —; ni: nit —; andä: andet u get —; trä: tret —. Al füt Napulium murit al 5 mag 1821. —